

SCIENTIFIC RESEARCH ON THE AXIOLOGICAL CONCEPT OF "FRIEND-ENEMY" IN LINGUISTICS

Asanova D.N.

Karakalpak Scientific Research Institute of Humanitarian Karakalpak
Branch of the Academy of Sciences of the Republic of
Uzbekistan, Nukus

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15099337>

ARTICLE INFO

Received: 23rd March 2025

Accepted: 27th March 2025

Online: 28th March 2025

KEYWORDS

Linguistics, Linguistics,
Axiology, Friend, Enemy,
Concept.

ABSTRACT

In today's developed linguistics, it is important to analyze the relationship between sciences. The field of linguoculturology is also a new field that analyzes the problems between language and culture. This article discusses the linguocultural analysis of the concept of "friend-enemy" in linguistics. This issue is currently important in the Karakalpak language. The purpose of the article is to identify the process of analyzing the concept of "friend-enemy" in linguistics and compare it with work on the Karakalpak language. The article also provides information about the characteristics and similarities of work on the concept of "friend-enemy" in Russian, Uzbek, Kyrgyz, Agul, and Rutul languages. The article uses semantic and conceptual analysis methods. This article serves as an important factor in creating scientific works in the field of linguoculturology.

НАУЧНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ АКСИОЛОГИЧЕСКОГО КОНЦЕПТА «ДРУГ-ВРАГ» В ЛИНГВИСТИКЕ

Асанова Д.Н.

Каракалпакский научно-исследовательский институт гуманитарных наук
Каракалпакского отделения Академии
наук Республики Узбекистан, Нукус

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15099337>

ARTICLE INFO

Received: 23rd March 2025

Accepted: 27th March 2025

Online: 28th March 2025

KEYWORDS

Языкознание,
лингвокультурология,
аксиология, друг, враг,
концепт.

ABSTRACT

В современной передовой лингвистике важно анализировать взаимосвязи между науками. Лингвокультурология — это также новая область, которая анализирует проблемы взаимоотношений языка и культуры. В статье рассматривается лингвокультурологический анализ концепта «друг-враг» в языкознании. Этот вопрос актуален в современном каракалпакском языке. Цель статьи – выявить процесс анализа концепта «друг-враг» в языкознании и сравнить его с работами по каракалпакскому языку. В статье также приводятся

сведения об особенностях и сходствах работы над концептом «друг-враг» в русском, узбекском, киргизском, агульском и рутульском языках. В статье использованы методы семантического и концептуального анализа. Данная статья служит важным фактором создания научных трудов в области лингвокультурологии.

TIL BILIMIDA "DO'ST-DUSHMAN" AKSIOLOGIK KONCEPTINING ILMIY TADQIQOTI

Asanova D.N.

O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Qoraqalpog'iston bo'limi Qoraqalpoq gumanitar fanlar ilmiy-tadqiqod instituti, Nukus

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15099337>

ARTICLE INFO

Received: 23rd March 2025

Accepted: 27th March 2025

Online: 28th March 2025

KEYWORDS

Lingvistika,
lingvomadaniyatshunoslik,
aksiologiya, do'st, dushman,
koncept.

ABSTRACT

Bugungi rivojlangan til bilimida ilmlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tahlillarni analiz qilish muhim ahamiyatga ega. Lingvokulturologiya sohasi ham til va madaniyat orasidagi muommolarni tahlil qiladigan yangi soha hisoblanadi. Ushbu maqolada lingvistikadada "do'st-dushman" konceptining lingvomadaniy tahlili haqida aytilgan. Hozirgi kunda qoraqalpoq tilida bu masala muhimdir. Maqola maqsadi til bilimida "do'st-dushman" konceptining tahlillanish jarayonin aniqlash va qoraqalpoq tilidagi ishlar bilan solishtishdir. Shuningdek, maqolada rus, o'zbek, qirg'iz, agul, rutul tillaridagi "do'st-dushman" koncepti bo'yicha olib borilgan ishlarning xususiyatlari va o'xshashliklar haqida ma'lumot berilgan. Maqolada semantik, konseptual tahlil metodlari qo'llanilgan. Ushbu maqola lingvokulturologiya sohasi bo'yicha ilmiy ishlar yaratishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

TIL BILIMINDE «DOS-DUSHPAN» AKSIOLOGIYALIQ JUPLIGINIŇ IZERTLENIWI

Asanova Dilfuza Nazarbay qızı

dilim.nazarbaevna@gmail.com

Ózbekstan Respublikası Ilimler Akademiyası Qaraqalpaqstan bólimi,
Qaraqalpaq gumanitar ilimler ilim-izertlew instituti, Nókis qalası

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15099337>

ARTICLE INFO

Received: 23rd March 2025

Accepted: 27th March 2025

Online: 28th March 2025

KEYWORDS

ABSTRACT

Bugungi rivojlangan til bilimida ilmlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tahlillarni analiz qilish muhim ahamiyatga ega. Lingvokulturologiya sohasi ham til va

*Lingvistika,
lingvomadaniyatshunoslik,
aksiologiya, do'st, dushman,
koncept.*

*madaniyat orasidagi muommolarni tahlil qiladigan yangi
soha hisoblanadi. Ushbu maqolada lingvistikadada "do'st-
dushman" konceptining lingvomadaniy tahlili haqida
aytilgan. Hozirgi kunda qoraqalpoq tilida bu masala
muhimdir. Maqola maqsadi til bilimida "do'st-dushman"
konceptining tahlillanish jarayonin aniqlash va
qoraqalpoq tilidagi ishlar bilan solishtirishdir. Shuningdek,
maqolada rus, o'zbek, qirg'iz, agul, rutul tillaridagi "do'st-
dushman" koncepti bo'yicha olib borilgan ishlarning
xususiyatlari va o'xshashliklar haqida ma'lumot berilgan.
Maqolada semantik, konseptual tahlil metodlari
qo'llanilgan. Ushbu maqola lingvokulturologiya sohasi
bo'yicha ilmiy ishlar yaratishda muhim omil bo'lib xizmat
qiladi.*

Til insan sanasini hám mádeniyatini kórinisi esaplanadi. Hár bir xalqni kózqarasi hám qádiriyatlari onni tili arqali bayanlanadi. Sol sebepten tildegi konceptler de milletni, mentalitetni, úrp-ádet qádiriyatlarni sáwleniwin kórsetedi. Sonni ishinde dos hám dushpan konceptlerin tek gána lingvistikaliq birlik sipatinda úyreniw jeterli emes. Óytkeni, házirgi rawajlangan til biliminde tarawlar arasinda baylanislar nátiyjesinde bir konceptni ózin túrli tarawlar tiykarinda úyreniwge boladi.

Dos hám dushpan konceptlerini lingvokulturologiyaliq tallawin ámelge asiriw, olarni aksiologiyaliq ózgesheliklerin úyreniw hám qaraqalpaq tilindegi izertlewler jaǵdayin bahalaw bul maqalanin tiykarǵı maqseti esaplanadi. Maqala lingvokulturologiyaliq, semantikaliq, aksiologiyaliq hám konseptual tallaw metodlarinan paydalanǵan halda alıp barıldı.

Bul maqala jumısında dos hám dushpan konceptlerini ulıwma til biliminde izertleniw jaǵdayına dıqqat qaratladı. Eger kópshilik lingvistikaliq izertlewlerde bul konceptler óz aldına úyrenilgen bolsa, basqa tillerde olar juplıq sipatında tallanǵan.

Dos – (parsı. Dust “joldas, jaqın, yar, súyikli”) sırlas adam, jaqın joldas, yar mánisin bildiredi [6:13]. Insannıń ómiri dawamında oǵan súyaw, sırlas, pikirles hám sıylasıqta bola alǵan insan. Dos ataması atlıq sóz shaqabına tiyisli bolıp, geyde awıspalı mánilerde kelip kelbetlik sóz shaqabı xızmetin de atqaradı.

Dushpan – (parsı. Doshman “qas, jaw”) 1) qas, jaw, 2) tatiw emes, ósh, araz, 3) zıyanlı, paydasız [6:13]. Qanday da bir háreketler arqalı eki insan arasında payda bolǵan unamsız qubılıs. Dushpan ataması atlıq sóz shaqabına tiyisli bolıp, geyde awıspalı mánilerde kelip kelbetlik sóz shaqabı xızmetin de atqaradı.

Al qaraqalpaq tiliniń túsindirme sózliginde dos hám dushpan atamalarına tómendegishe túsiniq berilgen. Dos at. 1. Kózqarasları, is-háreketi, oylawı jaqın bolǵan, tatiwlıq, awızbirshilik penen baylanisqan eki yamasa onnan artıq insannıń hár biri. Qádiran dos, opadar dos. 2. Jaqın tanıs. 3. Qandayda bir nárseniń yamasa birewdiń tárepdarı, sonıń qorǵawshısı [5:183]. Dushpan at. 1. Dúnya qarası, háreketleri bir-birine qarama-qarsı bolǵan, óz ara básekiles, qas bolǵan táreplerdiń biri [5:199].

Lingvokulturologiya – til bilimi hám mádeniyattanıw ilimleriniń kesilispesinen payda bolǵan taraw esaplanadı. Bul tarawda mádeniy konceptlerdiń tillik ózgeshelikleri analizlenedi.

Daǵıstanlı M.A.Gasanova hám L.Ya. Taybovanıń “Daǵıstan paremiologiyalıq kózqaraslarda doslıq-jawızlıq konceptleriniń lingvomádeniy analizi (tabasaran, agul, rutul, caxur tilleri misalında)” maqalasında misalǵa berilgen tiller tiykarında doslıq-dushpanlıq konceptin analizlegen. Yaǵnıy paremiologiyalıq qatarlar da doslıq hám jawızlıq túsinikleriniń awıspalı mánilikke ótiwi hám tekstte onıń mazmunı ótkirlik qásiyetlerge eniwi ayıldı. Sonday-aq, izertlewshiler tárepinen dos hám dushpan, jawız túsiniklerin hár túrli xarakterlik toparlarǵa bólip, doslıq konceptin sadıqlıq, húrmet-sıylasıq, saqıylıq, pıdayılıq, bawırkeńlik sıyaqlı toparlardı dúzip sol tiykarda naqıl-maqallar menen analizlegen. Jáne de Tabasaran, Agul, Caxur, Rutul tillerinde paremiologiyalıq kózqarasta doslıq-jawızlıq konceptlerin antonimlik mánide beriliwin semantikalıq toparlarǵa bólip, mısallar menen dálillegen [4:86-92].

Kazan Federal mámleketlik universiteti izertlewshileri S.G.Safanova hám I.V. Erofeevanıń “Rus orta ásirlerinde dos-dushpan konceptiniń qarama-qarsılıq mánisi” maqalası baspadan shıǵadı. Bul maqalada dos hám dushpan konceptleriniń orta ásirlerde insannıń áleminiń tillik kórinisin sáwlelendiriwde onıń ózgeshelikleri kórsetiledi. Al bul izertlewler konceptualıq analiz, sıpatlamalıq sıyaqlı usıllar arqalı úyrenilgen. Orta ásirlerde dos-dushpan sózleriniń qarama-qarsılıq mánileri socialıq toparlardıń hám áskeriy leksikanıń júzege keliwine túrtki bolǵan. Dos-dushpan koncepti arqalı ol dáwirdegi payda bolǵan hár qıylı leksikalıq mánileri, sintagmatikalıq qatnasları analizlegen. Sonday-aq, biziń tilimizde de dos-dushpan juplıǵınıń dáwirge baylanıslı qollanıluwı arqalı leksikanıń keń mánide óris alǵanlıǵın kóriwimizge boladı. Máselen, dos jaqın, sırlas mánisinde kelse, dushpan ataması sol dáwirlerde qas-jaw yaǵnıy qarama-qarsı qáwim adamlarına qarata qollanılatuǵın tiykarǵı atama bolǵan. Sol sebepli de bul atama sol dáwirlerde áskeriy leksikadan orın alǵan [2:199-204].

K.Tınıstanov atındaǵı Íssıqkól mámleketlik universiteti izertlewshisi D.T.Chınıbaevanıń “Dos-dushpan konceptleri arqalı berilgen naqıl-maqallardaǵı qarama-qarsılıq mániler” dep atalǵan maqalası bar. Maqalada qırǵız xalqınıń naqıl-maqallarınıń quramındaǵı dos-dushpan konceptlerin antonimlik sıpatta úyrenip, qarama-qarshılıq túsiniginiń mazmun-mánisin ashıp beriw máselesin alǵa súrgen. Avtor bul ómirdeń ózi qarama-qarshılıqtan turadı. Sebebi, hár atqan kúnniń túni bar, jaqsınıń jamanı bar, aq bar jerde qara bar, sonday aq, dos bar jerde dushpan túsiniginiń bar bolıwı bul tábiyiy qubılıs ekenligin aytadı. Dos-dushpan sózlerin tek jeke mánide bir-birine qarama-qarsı qılıp qoymay, kontekstlik mánide de dos-dushpan mánilerin beriwshi antonimlik qatarlardı qarama-qarsı qıyıw arqalı izertlewdiń áhmiyettiligin arttırıwǵa bolatuǵının aytadı. Bul izertlew biziń qaraqalpaq tili menen tikkeley baylanıslı. Óytkeni maqalada qollanılgan naqıl-maqallar tek fonetikalıq ózgeshelikke ushırıp, semantikalıq jaqtan ózimizdiń naqıl-maqallarda qollanılatuǵın dos-dushpan konceptlerin kóriwimizge boladı [7:126-134].

Alisher Nawayı atındaǵı Tashkent mámleketlik ózbek tili hám ábebiyatı universiteti PhD S.Z.Turabaeva “Ózbek hám Ingliz tillerinde aksiologiyalıq mazmundı beriwshi birliklerdiń lingvokulturologiyalıq ózgeshelikleri (dos hám biygana konceptleri misalında)” temasında

PhD jumisin alip bar'gan. Jumista 'zbek h'm ingliz tillerinde dos h'm dushpan ya'g'niy biygana m'anileri ke'n t'urde analizlengen. Jumist'ni tiykar'gi 'zgeshelikleri t'omendegilerden ibarat: 1) h'r t'urli tillerde dos h'm biygana koncepti qollaniliwini' leksika-semantikal'q 'zgesheligi ash'p berilgen; 2) h'zirgi waq'it'ag'i ingliz h'm 'zbek tillerinde dos h'm dushpan freymini' h'r qiyli konseptual belgiler menen bayanlaniw' an'qlan'gan; 3) ingliz h'm 'zbek tillerinde dos h'm biygana konceptini' beriliwinde 'zine t'an 'zgeshelikleri, lingvoma'deniy h'm k'orkem a'debiyatta s'awleleniw' tiykarinda analizlengen; 4) a'dep-ikramliq q'a'diriyatlard' s'awlelendiriwshi birliklerdi'n lingvokulturologiyaliq 'zgesheligi h'm koncept d'arejesinde arnawli ilimiy izertlew alip baril'gan; 5) a'dep-ikramliq q'a'diriyatlard' s'awlelendiriwshi birlikler 'zbek h'm ingliz tilindegi tekstler, dos h'm biygana konceptleri she'nberinde pragmatikal'q lingvokulturologiyaliq k'ozqarastan arnawli 'yrenilgen [3:50].

'zbek til biliminde kishi k'olemdagi ilimiy jumislarda da bul konceptler boyinsha izertlewler tabiladi. Termiz m'amleketlik universitetinde G.Normamatova t'arepinen "O'zbek xaliq d'astanlarinda paremiologiyaliq birliklerdi'n s'awleleniw'i" temasinda'gi magistrlik dissertaciya jumisinda xaliq d'astanlarinda qollanil'gan naqil-maqallar quraminda'gi dos h'm dushpan s'ozlerini' lingvokulturologiyaliq m'anileri bayanlan'gan. Sonday aq, sol universitet magistrant' Z.Shirnazarova t'arepinen "Zoofrazeologizmlerdi'n semantikal'q 'zgesheligi h'm lingvoma'deniy analizi" temasinda'gi magistrlik dissertaciyasinda frazeologizmler quraminda qollanil'gan qarama-qarsiliq m'anilerin bildiriwshi dos h'm dushpan konceptleri semantikal'q h'm lingvokulturologiyaliq t'arepten izertlew alip baril'gan.

Joqarida keltirilgen miynetler derlik dos h'm dushpan ju'pl'qli konceptin lingvokulturologiya, pragmatikal'q, semantikal'q k'ozqarastan izertlegen jumislar bol'p tabiladi.

H'zirgi qaraqalpaq tilinde dos-dushpan akciologiyaliq ju'pl'g'ni' lingvokulturologiyaliq analizi boyinsha jumislard' tabiw qiyin. O'ytkeni ja'na taraw esaplan'gan lingvokulturologiya qaraqalpaq til biliminde 2020-jillardan baslap kirip keldi. Sol jillardan baslap joqari oqiw orinlarinda arnawli kurslar sh'olkemlestirilib, oqiw qollanbalar, sabaql'qlar tayarlana basladi. 2020-jili A'bdinazimov. Sh h'm Tolibaev. X avtorli'g'inda "Lingvokulturologiya" oqiw qollanbas' baspadan sh'igadi. Bul oqiw qollanba tiykarinan til - ma'deniyat - insan, ma'deniyat h'm oni' izertleniw'i, lingvokulturologiyani' tiykarlari, obykti, predmeti, maqseti h'm waz'ypalari, metod h'm metodologiyasi, lingvokulturologiyani' terminologiyaliq apparat'i, lingvobirliklerdi'n analizi ma'seleleri h'r t'arepleme tere'n ilimiy bayanlan'gan [1:12].

Qaraqalpaq til bilimindegi lingvokulturologiya tarawinn' rawajlan'win d'awirlik k'olemda alip qarasaq 2020-jili ilimiy izertlewler derlik tabilmaydi. Al, 2025-jillarga kelip tildegi konceptlerdi lingvokulturologiyaliq aspektte 'yreniw til bilimi ushin e'n aktual ma'selelerden birine aylan'p, ilimiy aspektte izertlew jumislari 40-50% i quraydi. Biraq ta dos-dushpan aksiologiyaliq ju'pl'g'i boyinsha izertlew jumislari endi qolga al'n'p ilimiy analizler islenbekte.

Maqalamizdi'n aqirinda son' aytip o'tiw orinli, ol da bolsa dos-dushpan ju'pl'g'ni' lingvokulturologiyaliq analizi boyinsha rus, 'zbek, tabasaran, agul, rutul, caxur, qir'g'iz tillerindegi alip baril'gan izertlew jumislari qaraqalpaq til bilimi ushin da j'uda a'hmiyetli. Bul jumislar da tiykarinan konceptti' m'anileri, leksikal'q toparlar d'uziwge qatnas' h'm de paremiologiyaliq h'm frazeologiyaliq qatarlar d'uziwde dos-dushpan ju'pl'g'ni' a'hmiyeti,

özgesheligi haqqında aytiladi. Al, qaraqalpaq til bilimi ushın da dos-dushpan aksiologiyalıq juplıgınıń folklorlıq dóretpelerde, naqıl-maqallar quramında, frazeologizmlerde qollanıw özgesheliklerin analizlew áhmiyetli máselelerdiń biri.

Juwmaqlap aytqanda, lingvokulturologiya tarawna tiyisli jumıslar házirgi qaraqalpaq tilinde júda az muǵdardı quraydı. Sebebi, bul jańa tarawdıń qaraqalpaq til bilimine dáwir boyınsha keshirek kirip keliwi hám izertlewshilerdiń bul taraw boyınsha maǵlıwmatlarǵa jeterli iye bolmawı. Degen menen zamanagóy til bilimi qatarına kirip teń ayaq basıw ushın jańa tarawdaǵı jumıslar kólemin arttırıw hám onı keń jámiyetke tanıstırıw ushın jergilikli ilimpazlar lingvokulturologiya tarawı boyınsha izertlew jumıslardı qolǵa ala basladı. Sol sebepli de koncept máselesindegi temalardı házirgi qaraqalpaq til bilimi ushın aktual másele dep qaraw úlken áhmiyetke iye.

References:

1. Ábdinazimov Sh., Tolıbaev X. Lingvokulturologiya. – Nókis: Qaraqalpaqstan, 2020 .
2. Safonova S.G, Erofeeva I.V Conceptual Opposition "Friend" -"Enemy" In Russian Medieval Period. Astra Salvensis, V (2017), no. 10, p.
3. Turaboyeva Sitara Zokir qizi. O'zbek va ingliz tillaridagi axloqiy qadriyatlar mazmunini ifodalovchi birliklarning lingvokulturologik xususiyatlari ("Do'st" va "Begona" konseptlari misolida) Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertasiyasi avtoreferati. Andijon – 2023.
4. Гасанова М.А., Таибова Л.Я. Лингвокультурологический анализ концептов дружба-вражда в дагестанской паремиологической картине мира (на материале табасаранского, агульского, рутульского и цахурского языков). Вестник Дагестанского государственного университета. Серия 2. Гуманитарные науки. 2016. Том. 31. Вып. 2
5. Қарақалпақ тилинің тұсиндирме сөзлиги. III том. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 2023.
6. Пахратдинов Қ., Өтемисов А. Қарақалпақ тилиндеги шығысы парсыша сөзлер. – Нөкис: “Қарақалпақстан”, 2017.
7. Чыныбаева Д.Т. “Дос-душман» концепттери менен берилген макалдардагы карама- каршылы. Вестник Иссык-Кульского университета, №48, 2020.